

Maandg 8 november 2021

TivoliVredenburg – Hertz – 20.00 uur

Voorprogramma – 19.15 uur

(Vriendelijk verzoek: wilt u uw telefoon het zwijgen opleggen?)

VAN SWIETEN SOCIETY

De som der delen

Heleen Hulst viool

Elisabeth Smalt altviool

Diederik van Dijk cello

Bart van Oort fortepiano

Voorprogramma 19.15

Natálie Kulina viool

Maurits Koelmans viool

Ludwig van Beethoven 1770-1827

vioolsonate opus 12 nr. 1 in D groot (1798)

Allegro con brio

Tema con variazioni: Andante con moto

Rondo: Allegro

Ludwig van Beethoven timmert aan de weg

Waar bij de vroege Mozart vioolsonates nog vaak piano-sonates met vioolbegeleiding zijn, zijn viool en piano gelijke partners geworden als Beethoven aan zijn eerste vioolsonates opus 12 begint. Hij is dan net naar Wenen verhuisd en timmert flink aan de weg: in dezelfde periode werkt hij onder andere ook aan zijn eerste strijkkwartetten, het kwintet voor blazers en piano, twee pianoconcerten en een onvoltooid gebleven

'Nulde' symfonie. Op het eerste gezicht lijkt opus 12 nr. 1 qua stijl veel met Mozart en Haydn gemeen te hebben, maar het tonaal verloop van de buitenste delen en de complexiteit van de variaties in het middendeel moeten het achttiende-eeuwse publiek flink uitgedaagd hebben. Zo laat Beethoven horen niet alleen de stijl van zijn voorgangers grondig te beheersen, maar ook de grenzen daarvan te kunnen verleggen.

Maurits Koelmans

Noot vooraf - De Som der Delen

Met zijn sublieme composities sloot Johann Sebastian Bach het hoofdstuk Barok min of meer af. Zijn zonen, onder wie Carl Philipp Emanuel Bach, voerspelden met hun *Empfindsamkeit* en *Sturm und Drang*, dat wil zeggen hun galante en soms onstuimige stijl, de Romantiek van Johann Nepomuk Hummel van een halve eeuw later. Luigi Boccherini legde het fundament van een nieuw soort kamermuziek zonder klavecimbel. Uit dit alles distilleerde Mozart een hypermoderne stijl die de muziekgeschiedenis de curieuze benaming Klassiek heeft gegeven.

Johann Sebastian Bach 1685-1750

Suite voor cellosolo nr. 4 in Es groot BWV 1010 (1723)

Prelude

Sarabande

Courante

Carl Philipp Emanuel Bach 1714-1788

Fantasie in fis klein Wq 67 voor viool en piano (1781)

Johann Nepomuk Hummel 1778-1837

Altvioolsonate in Es groot opus 5 nr. 3 (1798)

Allegro moderato

Pauze

Luigi Boccherini 1743-1805

Strijktrio in F groot opus 14 nr. 1 (1793)

Allegro

Adagio assai

Tempo di Menuetto

Wolfgang Amadeus Mozart 1756-1791

Pianokwartet nr. 2 in Es groot KV 493 (1786)

Allegro

Larghetto

Allegretto

Een stamboom met oneindig veel vertakkingen

Vanaf halverwege de zestiende tot in de negentiende eeuw schreven voorvaderen, nabije familieleden en nakomelingen van Johann Sebastian Bach geschiedenis als organist, hofmuzikant, Kapellmeister, maar ook dorpsmuzikant en Stadtpfeiffer; de muzikale encyclopedieën vermelden niet minder dan vijfentachtig musici en componisten met de naam Bach uit één en dezelfde stamboom. Rond 1700 was de naam Bach in Thüringen zo bekend dat 'Bach' synoniem werd aan 'musicus'.

Johann Sebastian Bach schreef een collectie van zes suites voor 'violoncello solo' tijdens zijn aanstelling als Kapellmeister aan het hof van de prins van Anhalt-Köthen. De vorst en daardoor diens hofhouding waren calvinistisch, en de liturgie van de kerkdiensten was vergeleken met de Lutherse kerkmuziekpraktijk van Bachs eerdere positie in Weimar uitermate sober. Bach werd daarentegen geacht zich op 'wereldlijke' instrumentale muziek te richten, waarvan zijn adellijke broodheer een groot liefhebber was. Aan precies deze omstandigheden hebben we onder andere de Brandenburgse concerten, de partita's en sonates voor solo viool, en de cellosuites te danken.

Gastheer van baron Gottfried van Swieten

Misschien waren twee eeuwen van fenomenale muzikale activiteit binnen de familie wel voorwaarde om het ongeëvenaarde genie van Johann Sebastian Bach te laten rijpen. En er was zelfs genoeg talent in de familie om na Johann Sebastian nóg een generatie van grote componisten te laten opstaan: zijn zoons. Zes zoons werden door Bach in de beste familietraditie opgeleid tot musicus. Twee van hen werden alleen lokaal bekend, maar de vier anderen werden tot in heel Europa beroemd. Carl Philipp Emanuel Bach werd de meest invloedrijke componist van zijn generatie. Als er in de tweede helft van de achttiende eeuw sprake was van 'Bach' dan refereerde men niet aan Johann Sebastian (zoals wij vandaag de dag doen) maar aan Carl Philipp Emanuel. Hij bracht een groot deel van zijn leven door in dienst van Frederick de Grote in Potsdam, in het gezelschap van een aantal van de beste musici en de grootste theoretici.

In 1768, toen hij al zonder concurrentie de beroemdste klavierspeler en leraar in Europa was, vertrok hij om Kantor te worden in Hamburg. In zijn woning ontving hij de grootste dichters, filosofen en politici, onder wie Lessing, Klopstock, Gerstenberg en zelfs Baron Gottfried van Swieten, de naamgever van ons ensemble, die speciaal vanuit Berlijn (waar hij ambassadeur was) naar Hamburg reisde om Carl Philipp te ontmoeten. Van Swietens presentatie van de muziek van Carl

Philipp Emanuel en Johann Sebastian Bach aan het Weense hof was vervolgens een bron van inspiratie voor Mozart en Beethoven.

Carl Philipp Emanuel was de grootste exponent van de subjectieve, emotionele *Empfindsamer Stil*. Daarbij gingen in zijn werk de oude polyfone stijl van zijn vader en de nieuwe vroegklassieke stijl op in een persoonlijke retorische, met andere woorden, vertellende stijl. Er zijn veel beschrijvingen overgeleverd van het effect dat Bachs optreden had op het publiek, dat diep geroerd was door zijn improvisaties. *Carl Philipp Emanuel Bach's Empfindungen* in fis klein Wq. 67 (de gevoels van CPE Bach - een 'autobiografisch' werk) is uitzonderlijke muziek. Oorspronkelijk voor solo klavier geschreven (vooral bedoeld voor het clavichord) werd het zo immens populair dat Carl Philipp er zelf een bewerking voor klavier en viool van maakte, getiteld *Fantasie*. Daarbij voegde hij, misschien om de intense retoriek van het eerste deel draaglijker te maken voor de burgerlijke salon, een licht tweede deel toe.

Europa's meest gevraagde en best betaalde pianist

Met zijn parelende techniek, heldere articulaties en smaakvolle melodieën, beïnvloedde Johann Nepomuk Hummel generaties componisten en pianisten. Daaronder waren bijvoorbeeld Chopin, die zijn studenten Hummels werken liet studeren, en Liszt, die Hummels sonates uitvoerde. Zijn muzikale taal was diep verbonden met die van zijn leraren Mozart en Haydn, en dat maakte hem buitengewoon populair, in het bijzonder bij het deel van het muziekleven in Wenen dat niet veel ophad met de romantische vernieuwingen van na 1800. Rond 1815, ten tijde van het Congres van Wenen, was Hummel de meest-gevraagde en bestbetaalde pianist in Europa. Maar met het verdwijnen van de klassieke stijl vervaagde ook Hummels roem.

De altviool-sonate is een werk uit zijn tienerjaren, toen Hummel, zo jong als hij was, al veel faam gemaakt had. De sonate is uitgegeven in 1798, samen met twee vioolsonates. De bundel is opgedragen aan 'de prinses van Denemarken', een contact dat hij vermoedelijk te danken had aan de concerttournee die hij als twaalfjarig wonderkind samen met zijn vader ondernam, door o.a. Bohemen, Duitsland, Engeland, Schotland, Denemarken en Nederland; dit op aanraden van zijn leermeester Mozart, die ooit als wonderkind met zijn eigen vader precies zo'n reis had gemaakt.

Goed geluisterd bij Mozart thuis

Het was een voor die tijd zeldzaam vooruitstrevende keuze om een altvioolsonate te schrijven. Het werk is virtuoos voor beide instrumenten en het is niet bekend wie Hummel in

gedachten had als altviolist. Maar zijn mentor Mozart, die in 1791 was overleden, zal hoe dan ook een voorbeeld zijn geweest. Mozart gaf de altviool een glansrol in de *Sinfonia Concertante*, en schreef prachtige partijen voor de altviool in zijn kamermuziek. Hummel woonde als kind een paar jaar bij Mozart in huis, in die tijd ontstond het *Kegelstatt Trio* voor altviool, piano en klarinet. De jonge Johann Nepomuk maakte toen ook heel wat strijkkwartet-avondjes mee, met Haydn op de viool en Mozart op de altviool.

Met de cello onder de arm de wijde wereld in

De loopbaan van de Italiaanse componist Luigi Boccherini heeft ook al opvallende overeenkomsten met het wonderkind Mozart uit Salzburg. Eveneens op jonge leeftijd verlaat de kleine Luigi met de cello onder de arm, aan de hand van zijn vader, zijn geboorteplaats Lucca. De succesvolle tournee vanaf 1760 brengt ze naar Florence, Wenen, Parijs en Madrid. In de Spaanse hoofdstad is de stapel door Luigi gecomponeerde kamermuziek inmiddels behoorlijk hoog geworden. Honderden duetten, trio's, kwartetten en kwintetten en tientallen sonates werden binnen korte tijd opgestuurd naar uitgevers en musici. Zijn muzikale verwantschap met Haydn is te horen in de elegante en virtuoze kamermuziek, voorzien van een lyrische toets. Waar Haydn in zijn strijkkwartetten de viool een concertante rol geeft, laat Boccherini in zijn strijktrio's zijn lievelingsinstrument de cello schitteren.

Mozarts pianokwartetten KV 478 en KV 493, voor de goede salon geschreven, waren vooruitstrevend en zowel muzikaal als technisch zeer moeilijk. Hoe moeilijk, blijkt uit het volgende essay dat werd gepubliceerd in het tijdschrift *Journal des Luxus und der Moden* uit juni 1788, getiteld 'Betreffende de nieuwste favoriete Muziek uit Grote Concerten, speciaal met betrekking tot de voorkeur van Dames in Pianoforte dilettantisme'. De anonieme auteur beschrijft dezelfde huisconcertcultuur als Jane Austen.

Enige tijd geleden werd een kwartet (voor fortepiano, een viool, een altviool, en een violoncello) gedrukt en gepubliceerd, dat zeer artistiek is gecomponeerd en dat bij de uitvoering de uiterste precisie in alle vier de partijen vereist, maar zelfs als het zo wordt uitgevoerd, althans zo lijkt het, kan het alleen de kenners van muziek in een musica di camera [huisconcert] tot enthousiasme wekken. Als snel hoorden we overal: 'Mozart heeft een heel bijzonder nieuw kwartet geschreven, en die-en-die bezit het en speelt het!', en

deze opwindende curiositeit leidde tot het onnadenkende besluit om deze originele compositie bij grote en luidruchtige concerten te produceren om er invita Minerva mee op te vallen. [...] In bijna elke plaats waar ik me deze winter gedurende mijn reizen bevond werd ik meegenomen naar een concert waar de een of andere pretentieuze middenklasse jongedame of een andere brutale dilettante in een luidruchtig gezelschap met dit gegraveerde werk op de proppen kwam en zich verbeeldde dat het mooi gevonden zou worden. Maar het kon me niet plezieren: iedereen gaapte van verveling bij de onbegrijpelijke herrie van vier instrumenten die geen vier maten achtereen gelijk konden spelen en in wiens zinloze samenspel geen eenheid van gevoel bestond. [...] Dit ging bijna de hele winter zo door.....Maar wat een verschil als dit werk wordt uitgevoerd door vier goede musici die het met zorg hebben bestudeerd, in een stille kamer waar het geluid van elke noot het oor niet kan ontsnappen, en in het gezelschap van slechts drie of vier personen!

Het is duidelijk dat Mozarts pianokwartetten de modieuze salon overstegen. Ze waren te moeilijk voor amateurs, aangezien die het niet van blad konden lezen. En zelfs al zouden ze het goed hebben voorbereid dan was het publiek niet aandachtig genoeg om het te waarderen.

Uit de dagboeken van de Van Swieten Society

Alle hens aan dek!

Omdat alles nu opeens wél doorgaat is het aanpakken geblazen. Het is mijn eigen schuld: nee zeggen was door corona niet aan de orde en dus had ik overal ja tegen gezegd. Het resultaat is een bonte lappendeken van optredens in een wirwar van bezettingen. De komende weken brengt mijn moordende schema me in Estland, België, Bologna, Tallinn, Berlijn, Amsterdam, Utrecht, Hilversum en Heerhugowaard. Er is geen tijd om te treuren over tijdnood. Opborrelende paniek wordt bezweerd met een probaat middel: de *To-Do lijst*. Met militaire precisie bereid ik deze logistieke uitdaging voor: partituren, reizen, coronachecks, snaren, reparaties, repetities, kleding, noeste studie, niets wordt aan het toeval overgelaten. Mijn hobby, peinzend uit het raam staren, moet maar even wachten tot de winter. Alle hens aan dek! Mijn innerlijke muziekmotor is inmiddels goed op stoom. In november zien we elkaar bij *De Som der Delen*: volgens mijn schema ben ik dan een beetje moe maar wel gelukkig.

Elisabeth

Diederik vliegt weer naar huis

Ik tik dit dagboekstukje in de lucht; in een Airbus die mij en een paar honderd andere reizigers van Vancouver, Canada naar Schiphol vliegt. Drie weken familiebezoek liggen achter me, voornamelijk in en nabij Vancouver. Mijn ouders en die van mijn partner Vanessa zijn er woonachtig, en geef ze eens ongelijk. Op een zonovergoten nazomerdag heb je een werkelijk paradijselijk zicht op zee en bergen, en we hadden geluk met een hele zachte wisseling van de seizoenen. Vanessa en ik maakten ook nog een inmiddels traditiegetrouwe meerdaagse rit door de Rocky Mountains naar mijn broer en zijn familie aan de andere kant van dat gebergte. Dat klinkt vast aangenaam en dat was het ook! Ik heb mezelf niet helemaal verlof gegeven van het studeren. Bij terugkomst staat er van alles op stapel: Boccherini, Bach, Geminiani, Vivaldi! Nu nog even het spiergeheugen een kleine overstap laten maken van de cello die ik de afgelopen weken - zeer luxe - tot mijn beschikking had en de eigen instrumenten die thuis op me wachten.

Diederik

Alles wordt nieuw

Vorige week hadden we voor het eerst sinds april weer een bestuursvergadering. In een normaal seizoen spreken we elkaar vier of vijf keer maar in 2020 - allesbehalve normaal - maar liefst acht keer. Begin november hopen we na twee jaar ook alle Vrienden van de Van Swieten Society weer te zien op onze Vriendenbijeenkomst in Amsterdam. Dat positieve gevoel van doen en genieten maakt dat deze herfst er zonniger uitziet dan de zomer (toegegeven, daar was niet zoveel voor nodig). Op het Koninklijk Conservatorium zijn, onder de conditie dat iedereen er verstandig mee omgaat, alle beperkingen opgeheven. Mooi op tijd want het tweede semester gaat van start in Amare, ons nieuwe conservatorium midden in het centrum van Den Haag. Met het weer live lesgeven aan de nieuwe lichte studenten wordt het ook daar een seizoen om naar uit te zien.

Bart

Een kameleontisch leven

Het herfstige weer past goed bij mijn kameleontisch leven dat een onstuimige start van het seizoen kent. Sinds een jaar werk ik in de zakelijke leiding van Splendor, voor het eerst van mijn leven een vast baantje. Een grote uitdaging juist in deze tijd! Naast mijn computer liggen drie viool-kisten open: een paar heerlijke programma's met Nieuw Amsterdams Peil met Ravel, Brahms en Ives. Daarnaast een bijzonder project van Ellen Blom *Utregts Requiem* over mensen die een lastig lootje in het leven hebben getrokken waarmee we in buurthuizen in en rondom Utrecht spelen. Bijzonder publiek vind ik ook in het tehuis van mijn moeder waar we met mensen met dementie luisteren naar muziek. Onlangs gaf ik er met Gerard een live-concert, ontroerend om te zien wat muziek doet met deze lieve mensen! Dan begin december naar Noorwegen voor Bachs *Weihnachts-Oratorium*. Wie weet kan ik eindelijk het noorderlicht een keer zien. Wat heb ik toch een geluk, mijn lootje is een fortuinlijke!

Heleen

Volgende concerten in deze serie:

**maandag 14 maart 20.00 uur in Gasthuis Leeuwenbergh
Schuberts Grootste Kamermuziek**

**vrijdag 29 april 20.00 uur in Gasthuis Leeuwenbergh
Muziek voor de Koning**